

Het nut van een WRR voor het integratiedebat

*Peter Scholten**

De WRR heeft in de voorbije decennia een traditie van betrokkenheid ontwikkeld op het terrein van integratie en migratie in Nederland. Verscheidene rapporten – *Etnische Minderheden* (1979), *Allochtonenbeleid* (1989), *Nederland als immigratiesamenleving* (2001) en *Identificatie met Nederland* (2007) – hebben een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van het denken over deze thema's. Een aantal rapporten lag zelfs direct ten grondslag aan keerpunten in het Nederlandse integratiebeleid. Ook in wetenschappelijk onderzoek worden rapporten van de WRR vaak als belangrijke ijkpunten genomen. Het is duidelijk dat zowel in wetenschap als in politiek de WRR inmiddels als een autoriteit geldt op het terrein van integratie en migratie.

De rol die de WRR op het grensvlak van enerzijds wetenschappelijk onderzoek en anderzijds beleid en politiek heeft gespeeld, is echter niet onomstreden. Zowel in de wetenschap als in het beleidsveld waren de WRR-rapporten vaak aanleiding tot felle debatten. Hierbij kwam de positie van de WRR herhaaldelijk ter discussie te staan. De claim dat de WRR zich meer met politiek bezig zou houden dan met wetenschap is wat dat betreft niet nieuw: ook bij het eerste rapport in 1979 was deze kritiek al te horen. Vanuit wetenschappelijke hoek is de WRR ook regelmatig verweten zich te veel te associëren met bepaalde onderzoeksparadigma's. De ontwikkeling van een traditie van de WRR op dit terrein is dus gepaard gegaan met het nodige balanceerwerk tussen wetenschap en beleid.

Het meest recente WRR-rapport *Identificatie met Nederland* deed de discussie over de positie van de WRR opnieuw oplaaien. De WRR zou een 'gamma-PvdA clubje zijn'¹ en vooral 'politiek correcte vroomheden'² produceren. In *de Volkskrant* concluderen Kluveland en Schalkx dat de WRR het integratiedebat 'geen steek verder' zou helpen.³ In plaats van dat het rapport werd omarmd als een constructieve bijdrage aan het integratiedebat, werd het rapport zelf onderwerp van controverse. Daarmee voegde het rapport een nieuwe episode toe aan het al jarenlang zeer weerbarstige debat over integratie.

In deze bijdrage probeer ik de discussie rond het meest recente WRR-rapport *Identificatie met Nederland* in een breder perspectief te plaatsen door

de rol te belichten die verscheidene WRR-rapporten in de voorbije decennia hebben gespeeld in het integratiedebat. In hoeverre is de kritiek terecht dat de WRR het integratiedebat geen steek verder zou helpen? Heeft de WRR inderdaad een systematische 'bias' in zijn rapporten die aansluit bij bepaalde politieke stromingen of wetenschappelijke paradigma's? Blijkt uit het omstre-den zijn van het laatste WRR-rapport en verscheidene eerdere rapporten dat de WRR, zoals herhaaldelijk geclaimd in het integratiedebat, net zo goed afgeschaf't zou kunnen worden? Of heeft de WRR wel degelijk een zeker nut gehad in het integratiedebat, en zo ja, waaruit bestond dan het nut van de WRR?

Een weerbarstig integratiedebat

De integratiethematiek is in de afgelopen decennia herhaaldelijk onderwerp geweest van maatschappelijk debat. Dit heeft geleid tot verscheidene beleids-omslagen. De ontwikkeling van het Nederlandse integratiebeleid wordt dan ook gekenmerkt door een grote mate van discontinuïteit. Ongeveer ieder decennium werd een nieuw 'integratiemodel' aangenomen, met vaak een heel andere terminologie, beleidsaannamen en normatieve vooronderstellingen. Zo voerde men tot in de jaren zeventig geen beleid vanuit de gedachte dat migranten slechts tijdelijk zouden blijven ('gastarbeiders') en dat Nederland geen immigratiesamenleving diende te zijn. In de jaren tachtig ontwikkelde men een minderhedenbeleid gericht op participatie en emancipatie van 'etnische minderheden' in de Nederlandse multi-etnische samenleving. In de jaren negentig voerde men een integratiebeleid, dat veel meer gericht was op sociaal-economische participatie van de individuele migrant ('allochtoon') als burger. En aan het begin van het nieuwe millennium kwam een nieuwe benadering op in het kader van het integratiebeleid nieuwe stijl die meer gericht was op sociaal-culturele aanpassing van migranten, hoewel deze trend de laatste jaren weer lijkt te zijn gekeerd.

Onderzoek speelde vaak een belangrijke rol bij deze beleidsontwikkelingen. Dit behelst niet alleen de rol van de WRR, maar ook die van onder meer het Sociaal en Cultureel Planbureau, de Adviescommissie Onderzoek Minderheden, en de bijzondere invloed van verschillende toonaangevende experts op dit terrein. Ook het Nederlandse minderhedenonderzoek blijkt echter gekenmerkt door hardnekkige onenigheid over hoe de integratieproblematiek geduid en verklaard dient te worden (Scholten, 2007). In de jaren tachtig was nog sprake van een dominant minderhedenparadigma met een specifieke focus op minderheden die onder meer was ingegeven door een sterke betrokkenheid van de antropologie. Later zijn verschillende alternatieve 'paradigma's' opgekomen die bijvoorbeeld meer nadruk legden op individuele participatie van migranten (het 'burgerschapparadigma') of juist meer nadruk legden op de vorming van transnationale vormen van burgerschap ('transnationalisme').

Er bestaat dus niet één integratiemodel in Nederland: verscheidene modellen lopen tot op de dag van vandaag in het integratiedebat door elkaar heen. Dit heeft een hardnekkige onenigheid tot gevolg over wat integratie nu eigen-

lijk betekent. Het maakt het onmogelijk een eenduidig oordeel te vellen of een bepaalde benadering nu werkt of niet, of 'de integratie' nu een succes is of niet. Een dergelijke situatie is kenmerkend voor wat men ook wel omschrijft als 'weerbarstige beleidscontroversen' (Schön & Rein, 1994). Dergelijke controversen vragen om het kritisch doordenken van fundamentele beleidsconcepten en -veronderstellingen, ook wel omschreven als 'framereflectie' (idem). Hierin zouden wetenschappers een belangrijke rol kunnen spelen door kritisch te reflecteren op fundamentele beleidsveronderstellingen en het systematisch in kaart brengen van beleidsalternatieven. Daarmee zouden wetenschappers ontsnappen aan de kritiek van zowel wetenschappelijk relativisme als positivisme. Centraal staat dan ook de vraag in hoeverre de WRR in de afgelopen decennia heeft weten bij te dragen aan dergelijke kritische framereflectie over integratie.

De WRR: een traditie van betrokkenheid

Het thema integratie past goed bij de institutionele 'niche' van de WRR. Het betreft een thema dat verschillende beleidssectoren bestrijkt, dat bestudeerd wordt vanuit meerdere wetenschappelijke disciplines en dat relevant is voor de ontwikkeling van overheidsbeleid voor de lange termijn. Het is dan ook geen verrassing dat de WRR zich herhaaldelijk met dit thema heeft beziggehouden, en inmiddels een hele traditie van betrokkenheid heeft ontwikkeld. De wijze waarop de WRR zich heeft gemengd in dit terrein wisselt echter sterk.

Etnische minderheden (1979)

Het eerste rapport *Etnische minderheden* uit 1979 legde op een zeer directe wijze de basis voor de vorming van het minderhedenbeleid. In het rapport werd de gedachte dat migranten permanente minderheden waren, een gedachte die toen pas net politiek was geaccepteerd, uitgewerkt tot een concreet beleidsontwerp. In navolging van onder meer de Adviescommissie Onderzoek Minderheden, adviseerde de WRR een algemeen etnische-minderhedenbeleid gericht op zowel sociaaleconomische participatie als sociaal-culturele emancipatie.

De toen nog jonge WRR wilde met dit rapport zijn 'nut' als adviesinstelling aantonen. De Raad koos er uitdrukkelijk voor om niet slechts een 'state of the art' van beschikbare kennis te geven, maar ook beleidsgericht advies. Op basis van een uitgebreide voorstudie van Rinus Penninx, een van de pioniers van het minderhedenonderzoek uit deze periode, vervaardigde de WRR in zeer korte tijd (ongeveer drie maanden) een 'rapport aan de regering' dat samen met de rapportage van Penninx werd gepubliceerd. Dit ging echter niet zonder slag of stoot, onder meer door een felle interne strijd tussen leden van de staf en Raad van de WRR over de vraag of en in hoeverre er grenzen gesteld moesten worden aan culturele diversiteit (zie verder Scholten, 2007). Deze interne discussie werd, onder meer door toedoen van toenmalig Raadsvoorzitter Theo Quené, beslecht door middel van compromisteksten waarin beide kampen zich konden vinden. Dergelijke interne discussies zorgden er wel voor dat de

scherpe kantjes van een interactionistisch of 'multiculturalistisch' perspectief er al in de totstandkoming van dit rapport werden afgevlind, hetgeen grote invloed zou hebben op verdere beleidsontwikkeling.

Hiertegenover stond bij beleidsmakers een grote mate van ontvankelijkheid voor dergelijk advies. Het onderwerp was politiek gevoelig en onder beleidsmakers en politici leefde de veronderstelling dat beleidsontwikkeling op dit terrein vroeg om een rationele benadering op basis van wetenschappelijke betrokkenheid, zonder dat dit verstoord zou worden door partijpolitieke tegenstellingen. Er was in deze sprake van een 'technocratische symbiose' tussen de WRR en het beleid, en meer in het algemeen tussen minderhedenonderzoek en minderhedenbeleid als twee opkomende velden (Van Amersfoort, 1983; Rath, 1991). Op een zeer directe wijze werden de meeste bevindingen uit het WRR-rapport overgenomen in het beleid. Dit was het gevolg van nauwe contacten die de WRR onderhield met Henk Molleman, die inmiddels de coördinatie van de ontwikkeling van een minderhedenbeleid op zich had genomen. Het was echter ook het gevolg van de rolwisseling van Rinus Penninx, auteur van de voorstudie, die als medewerker van het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk een belangrijke bijdrage zou leveren in de ontwikkeling van de ontwerp *Minderhedennota* in 1981.

Deze technocratische symbiose paste bij een algemene opvatting in deze tijd dat het integratieprobleem op te lossen zou zijn, mits er een rationeel beleid zou worden gevoerd. Dit was echter niet onomstreden. Enerzijds had deze technocratie te maken met een politiek van depolitisering in het kader van de opkomst van anti-immigrantenpartijen. Juist vanwege de controversiële boodschap dat migranten zouden blijven, werd politisering vermeden. Anderzijds leidde de symbiose tot een selectieve toepassing van beschikbare wetenschappelijke kennis: met name meer marxistische en nationalistische perspectieven werden buitengesloten, terwijl het etnische perspectief op emancipatie van minderheden een paradigmatische status verkreeg (Rath, 1991). Tevens was er regelmatig kritiek te horen uit de hoek van minderhedenorganisaties, of van de 'zaakwaarnemers', die de nauwe beleidsbetrokkenheid van wetenschappers als een bedreiging beschouwden voor hun eigen positie.

Allochtonenbeleid (1989)

Bij het tweede rapport, *Allochtonenbeleid* (1989), gaf de WRR op een geheel andere wijze invulling aan zijn rol in het integratiedebat. Het eerste rapport werd in nauwe samenhang met het beleidsdiscours en minderhedenonderzoek ontwikkeld, maar met dit tweede rapport zette de WRR zich veel nadrukkelijker af tegen het heersende discours in zowel onderzoek als beleid. De WRR kwam met een plan voor een integratiebeleid dat zich veel meer richtte op individuele migranten als burgers met rechten en plichten, en dat zich vooral concentreerde op sociaaleconomische participatie en inpassing van migranten in de verzorgingsstaat. Het door de WRR gehanteerde perspectief paste goed in een meer algemeen politiek discours over verzorgingsstaathervorming, dat in de jaren tachtig al verschillende terreinen van sociaal beleid had beïnvloed. In verscheidene rapporten uit deze periode is een dergelijk

activerend perspectief te herkennen. Het weerspiegelde ook het soort wetenschappelijke en beleidsmatige discoursen die twee van de belangrijkste auteurs van het rapport al in de jaren tachtig naar voren hadden gebracht: Han Entzinger, voormalig secretaris van de ACOM, en Willem Albeda, voormalig minister van Sociale Zaken van christen-democratische huize. In het minderhedenbeleid had dit discours nog relatief weinig doorgewerkt, maar nu trachtte de WRR ook hier een verbinding te leggen tussen minderhedenbeleid en het streven naar een meer activerende verzorgingsstaat (een 'agenda' die in meerdere rapporten van de WRR uit deze periode te herkennen is).

De WRR keerde zich nadrukkelijk tegen de heersende technocratisch symbiose op het grensvlak van wetenschap en beleid. Dit kwam de Raad op de nodige kritiek uit beide velden te staan. Hoewel het rapport formeel door de regering was aangevraagd, werd er van de kant van het beleid aanvankelijk zeer terughoudend op gereageerd. Dit kwam onder meer doordat de WRR met een advies kwam dat om een veel fundamentele beleidsverandering vroeg dan men had verwacht. De regering had gevraagd om 'creatieve en praktische suggesties' om het beleid op bepaalde terreinen effectiever te maken, terwijl de WRR met een geheel nieuw beleidsparadigma kwam. Onder beleidsmakers heerste echter de gedachte dat er wel beleidsverandering nodig was maar zeker geen fundamentele beleidsomslag. In de wetenschap was het WRR-rapport aanleiding tot een heuse stammenstrijd. De Adviescommissie Onderzoek Minderheden declassificeerde het WRR-rapport als een rapport 'geïnspireerd door wetenschap' in plaats van 'een wetenschappelijk rapport' (ACOM, 1989). Vooral de link tussen minderhedenbeleid en verzorgingsstaatsvorming kwam behoorlijk onder vuur te liggen, omdat dit zou kunnen bijdragen aan negatieve beeldvorming ten aanzien van minderheden.

Aanvankelijk was de beleidsinvloed van het rapport dan ook beperkt. Het rapport leidde wel tot een hevig maatschappelijk debat: het plaatste integratie weer op de agenda en zette het heersende beleidsparadigma onder druk. Toen enige tijd later een nationaal minderhedendebat losbarstte naar aanleiding van publieke uitspraken van Frits Bolkestein, werden veel elementen uit het WRR-rapport van 1989 opnieuw opgepakt. Ook wanneer in 1994 met de *Contourennota integratiebeleid* een beleidsomslag wordt gemarkeerd van minderhedenbeleid naar integratiebeleid, is duidelijk het stempel van de WRR te herkennen. Bovendien ontwikkelt zich in deze periode het inburgeringsbeleid dat later zou uitgroeien tot een van de voornaamste componenten van het integratiebeleid. Ook hierbij waren auteurs nauw betrokken die hadden meegewerkt aan de WRR-rapporten uit 1989 (Han Entzinger) en 1979 (Arie van der Zwan).

Nederland als immigratiesamenleving (2001) en Identificatie met Nederland (2007)

De wijze waarop in de twee latere WRR-rapporten op dit terrein, *Nederland als immigratiesamenleving* (2001) en *Identificatie met Nederland* (2007) de rol van de WRR is vormgegeven, vertoont sterke onderlinge gelijkenis. Beide rapporten zijn veel minder dan de eerdere rapporten gericht op beleidsontwikkelingen, maar meer op het ontmythologiseren van bepaalde elementen in

het integratiedebat. Het zijn meer rapporten gericht aan de samenleving dan rapporten aan de regering. In *Nederland als immigratiesamenleving* gaat de WRR vooral in op de invloed van migratie als permanent verschijnsel en van de vorming van transnationale migrantengemeenschappen op centrale instituties als de verzorgingsstaat en de rechtsstaat. Het rapport *Identificatie met Nederland* gaat meer in op verschillende vormen van identificatie met de Nederlandse samenleving (functionele, normatieve en emotionele identificatie). Het suggereert dat terwijl normatieve en emotionele identificatie vaak de nadruk krijgen in het integratiedebat, functionele identificatie meer aanknopingspunten voor beleid lijkt te bieden. In de nadruk op meervoudige identificatieprocessen en institutionele benadering van integratie bestaat er ook op inhoudelijk vlak een duidelijke link tussen beide rapporten. Daarnaast is er, hoewel de rapporten in verschillende raadsperioden geschreven zijn, enige parallel in de persoonlijke achtergrond van de rapporten: in beide rapporten is bijvoorbeeld duidelijk het stempel van Pauline Meurs en Dennis Broeders te herkennen.

Het rapport uit 2001 raakte in de publieke aandacht danig ondergesneeuwd door de aanslagen in de Verenigde Staten op 11 september, die vlak voor het verschijnen van het rapport plaatsvonden. De WRR maakte echter zelf de keuze zich te dissociëren van het maatschappelijk debat dat in de schrijffase van het rapport al vanaf 2000 in alle hevigheid was losgebarsten. Vanuit dit debat werd het rapport fel bekritiseerd, vanwege zijn tolerante toon ten opzichte van cultureel verschil, en in het bijzonder vanwege het transnationalistische discours in het rapport. Dit stond haaks op de meer assimilacionistische toon van het maatschappelijke en politieke debat, waar juist het nationale perspectief meer centraal kwam te staan. Beleidsmatig is er later nauwelijks op het rapport gereageerd. Het nieuwe beleidsdiscours werd vooral gelegitimeerd door een selectief gebruik van wetenschappelijk onderzoek met een meer instrumenteel karakter. Met name de positie van het Sociaal en Cultureel Planbureau op dit terrein werd in deze periode versterkt, mede vanwege zijn meer expliciete steun voor het nieuwe beleidsdiscours.

Het rapport uit 2007 lijkt eenzelfde lot beschoren te zijn als het rapport uit 2001, hoewel het met name met betrekking tot zijn beleidsinvloed nog te vroeg is om daarover echt te oordelen. Wel is duidelijk dat ook dit rapport haaks staat op de meer assimilacionistische toon van het maatschappelijke en politieke debat. De geruchtmakende uitspraak van prinses Máxima, dat dé Nederlandse identiteit niet zou bestaan, heeft dit nog meer geaccentueerd. Terwijl de WRR juist opriep tot een nuchtere benadering van processen van functionele identificatie, omdat die de meeste aanknopingspunten voor beleid zouden bieden, kwam juist zijn terughoudendheid over het bevorderen van normatieve en emotionele identificatieprocessen centraal te staan. In de beeldvorming rond het rapport kwam hierdoor vooral de tolerante toon ten aanzien van culturele diversiteit centraal te staan. Waar in het verleden 'politieke correctheid' het doen van harde integratiegerichte uitspraken juist voorkwam, lijkt nu op het positief benadrukken van diversiteit een taboe te rusten.

Meer dan een brug tussen onderzoek en beleid

De WRR heeft zijn rol op het grensvlak van onderzoek en beleid duidelijk op zeer verschillende manieren vormgegeven. De Raad heeft meer dan een brugfunctie vervuld, vooral door zijn actieve rol in ontwikkeling van onderzoek en beleid: in plaats van zelf een brug te vormen, heeft hij zelf steeds verschillende bruggen gebouwd tussen onderzoek en beleid.

Aanvankelijk gaf de WRR op een technocratische wijze vorm aan zijn relatie tot onderzoek en beleid, waarbij hij inzichten uit het minderhedenonderzoek op een zeer directe wijze verbond aan concrete beleidsplannen. Later is de WRR zich meer gaan distantiëren van de heersende beleidscontext: in 1989 met als doel het introduceren van een nieuw beleidsperspectief, en in 2001 en 2007 met als doel het kritisch doordenken ('debunken') van bepaalde elementen uit het integratiedebat. In plaats van een technocratische rol, is de WRR steeds meer een verlichtingsrol gaan vervullen: in plaats van rapporten aan de regering, schreef de Raad steeds meer rapporten aan de samenleving (Scholten, 2007). Dit lijkt zijn beleidsinvloed weliswaar niet ten goede te zijn gekomen, maar is zeker niet ten koste gegaan van zijn invloed op het maatschappelijke debat.

Ook zijn relatie met het onderzoeksveld is op wisselende wijze vormgegeven. In 1979 zocht de WRR nog sterk aansluiting bij de zich vormende 'consensus' in het minderhedenonderzoek, in 1989 zocht hij juist de confrontatie met dit 'minderhedenparadigma'. Het doorbreken van de dominante onderzoeksfocus op het etnische en culturele karakter van minderheden was op dat moment zelfs een doel van de WRR. Ook later is de WRR nadrukkelijk aansluiting blijven zoeken bij specifieke onderzoeksperspectieven, vanuit zijn eigen onderzoeks- en beleidsagenda. In 1989 was dit een agenda op het gebied van verzorgingsstaathervormingen, in 2001 en 2007 was dit een agenda op het gebied van internationalisering. Hoewel de rapporten het keurmerk van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid dragen, is in de rapporten vaak ook duidelijk de persoonlijke stempel van bepaalde auteurs te herkennen die een veelal specifiek wetenschappelijk/beleidsmatig discours representeren. Dit inzicht is van onmiskenbaar belang om te kunnen begrijpen hoe en waarom de WRR vaak als platform voor nieuwe geluiden in beleid en wetenschap heeft kunnen fungeren.

Door op vernieuwende manieren verbindingen tussen onderzoek en beleid te leggen, heeft de WRR herhaaldelijk patstellingen in het integratiedebat weten te doorbreken. Eind jaren zeventig maakte de Raad, in een context van depolitisering en gebrek aan beleidsrelevante kennis en expertise, het toch mogelijk om een totaal nieuw beleid te ontwikkelen. Eind jaren tachtig doorbrak hij de technocratische symbiose die het monopolie van het minderhedenparadigma in stand had gehouden. En aan het begin van het nieuwe millennium vertolkt de WRR opnieuw een rol van 'luis in de pels' van het nieuwe beleidsdiscours, door als een van de weinige actoren in het integratiedebat nadrukkelijk een perspectief te ontwikkelen dat indruist tegen de sterke nationale en symbolische toon van het debat.

Het nut van een WRR voor het integratiedebat lijkt vooral te liggen in het

herhaaldelijk laten horen van een kritisch tegengeluid. Juist bij dit soort weerbarstige beleidscontroversen heeft een dergelijke bijdrage een belangrijk nut. Door het debat open te breken en nieuwe perspectieven in het debat te introduceren, wordt de aandacht voor fundamentele beleidsconcepten, beleidsaannamen en normatieve perspectieven bevorderd. Zowel in onderzoek als beleid heeft de WRR herhaaldelijk op een dergelijk fundamenteel niveau een bijdrage geleverd aan het kritisch doordenken van de integratieproblematiek. Het nut van de WRR schuilt hem niet zozeer in de wetenschappelijkheid van zijn bijdrage. De rol van wetenschap op dit terrein is zelfs steeds meer omstreden geraakt, omdat enerzijds wetenschappers wordt verweten een verborgen politieke agenda te hebben, en hun anderzijds wordt verweten dat objectieve wetenschap dit soort netelige weerbarstige thema's niet kan oplossen. Juist door het prikkelen van onderzoekers en beleidsmakers tot reflectie over alternatieve beleidsmodellen, geeft de WRR op een eigentijdse wijze vorm aan de rol van sociaalwetenschappelijk onderzoek bij dit soort weerbarstige beleidsproblemen.

Noten

- * Peter Scholten is universitair docent bestuurssociologie aan de Universiteit Twente, en deed onderzoek naar de relatie tussen minderhedenonderzoek en -beleid in Nederland in het algemeen en naar de rol van Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid op dit terrein in het bijzonder.

- 1 WRR: Gamma-PvdA clubje. *NRC Handelsblad*, 8 oktober 2007.
- 2 Dit is politiek, geen wetenschap. *Trouw*, 29 september 2007.
- 3 De WRR helpt ons geen steek verder. *de Volkskrant*, 27 september 2007.

Literatuur

- ACOM, Adviescommissie Onderzoek Minderheden (1989). Een beter beleid? Den Haag: ACOM.
- Amersfoort, H. van (1983). Migratie-onderzoek, overheidsfinanciering en beleid: aantekeningen van een participant. *Grafiet 4*, 130-154.
- Rath, J. (1991). *Minorisering: de sociale constructie van etnische minderheden*. Amsterdam: SUA.
- Scholten, P.W.A. (2007). *Constructing immigrant policies. Research-policy relations and immigrant integration in the Netherlands*. Dissertatie. Enschede: Universiteit Twente.
- Schön, D. & Rein, M. (1994). *Frame reflection: toward the resolution of intractable policy controversies*. New York: Basic Books.
- WRR (1979). *Etnische minderheden*. Den Haag: Staatsuitgeverij.
- WRR (1989). *Alloctonenbeleid*. Den Haag: SDU.
- WRR (2001). *Nederland als immigratiesamenleving*. Den Haag: SDU.
- WRR (2007). *Identificatie met Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.